EUGENIU COŞERIU ŞI PROBLEMA LIMBAJULUI POETIC

ILIE MOISUC*

Punctul de plecare al intervenţiei noastre îl reprezintă conferinţa lui Eugeniu Coşeriu despre „Limbajul poetic”, publicată în volumul *Prelegeri şi conferinţe* din 1994, apărut la Iaşi, şi are ca obiectiv principal sublinierea unor idei avansate în acest studiu de către marele lingvist. Deoarece venim dintr-un orizont de cercetare complementar şi nu avem pregătirea necesară unui dialog de la egal la egal cu Coşeriu, în planul ideilor lingvistice, ne vom limita la a indica câteva dintre aspectele discutabile (în sensul de generatoare de discuţii) ale poziţiei sale în raport cu textul literar, din perspectiva structurării şi funcţionării sale.

Înainte de analiza propriu-zisă, am vrea să reluăm pe scurt ideile cele mai importante ale studiului cu pricina. Ca în majoritatea textelor sale, Eugeniu Coşeriu este foarte clar şi îşi structurează ireproşabil textul din punct de vedere demonstrativ şi argumentativ, ceea ce ne uşurează sarcina de a sintetiza prelegerea la care ne-am oprit.

Aşadar, despre ce este vorba în studiul lui Coşeriu privind limbajul poetic?

După cum precizează încă de la început, lingvistul îşi articulează analiza în jurul „problemei identităţii între limbaj şi poezie, adică dacă – şi dacă da, în ce sens – limbajul şi poezia sunt acelaşi lucru, cel puţin în esenţa lor” (Coşeriu 1994: 145).

Această problemă este discutată din trei perspective diferite: din perspectiva funcţiilor limbajului, din perspectiva stilisticii devierii şi din perspectiva filosofiei limbajului. La o lectură atentă a studiului lui Coşeriu, această structură tripartită, pe care el însuşi o anunţă din primul paragraf, ascunde, de fapt, o structură argumentativă binară: în prima parte a textului, Coşeriu susţine ideea identităţii dintre limbaj şi poezie, iar în cea de a doua (mult mai redusă cantitativ decât prima) îşi răstoarnă propriul eşafodaj argumentativ, pentru a respinge ideea identităţii mai sus amintite. Să vedem cum se face trecerea de la prima la a doua parte.

La sfârşitul celor aproape şaptesprezece pagini în care a discutat despre identitatea de esenţă dintre limbaj şi poezie, Coşeriu notează: „Se pare că această argumentare este foarte

* Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iaşi, bd. Carol I, nr. 11, România.

ALIL, t. LI, 2011, Bucureşti, p. 251–257

BDD-A1233 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:50 UTC)

solidă şi că ne duce într-adevăr la acceptarea identităţii între limbaj şi poezie sau între limbaj şi artă; nu putem deosebi limbajul de artă, dacă acceptăm toate premisele acestei demonstraţii" (Coşeriu 1994: 161).

În paragraful imediat următor(şi ultimul) al textului, Coşeriu se distanţează critic de propria demonstraţie, afirmând următoarele: „Şi totuşi, după ce am susţinut cu atâta migală şi poate şi rigoare identitatea dintre limbaj şi poezie, ca să încheiem, vrem să arătăm de ce nu poate fi acceptată această identitate".

Avem de a face, în acest caz, cu o retorică a discursului ştiinţific mânuită cu măiestrie şi credem că puterea de convingere a textelor coşeriene se leagă, printre altele, şi de modul în care lingvistul ştie să-şi pună în scenă argumentaţia. Totuşi, în cele ce urmează, vom încerca să ieşim din sfera de atracţie persuasivă a discursului coşerian pentru a pune în discuţie două elemente precise ale argumentaţiei magistrului. Fără să avem o poziţie deschis polemică, lipsindu-ne, pentru aceasta şi pregătirea necesară şi o motivaţie autentică, vom transforma intervenţia noastră într-un exerciţiu de distanţare critică şi de dialog autentic cu Coşeriu. Primul element de discutat ţine de adecvarea terminologică a denumirilor pentru cele două dimensiuni ale funcţiei referenţiale, adică funcţia de reprezentare şi funcţia de denotare, iar al doilea se referă la respingerea funcţiei poetice în înţelesul jakobsonian.

Denotare şi reprezentare – precizări terminologice

Începem deci cu o remarcă în legătură cu distincţia lui Coşeriu dintre funcţia de denotare şi funcţia de reprezentare. După cum am menţionat, primul plan în care Coşeriu discută problema identităţii limbaj–poezie este acela al funcţiilor limbajului. Ca să arate identitatea de esenţă dintre limbă şi poezie, Coşeriu se păstrează în câmpul de înţelegere a funcţiilor limbajului delimitat de Bühler, pe care îl nuanţează din două puncte de vedere: pe de o parte, el distinge între funcţia „semnului, ca semn virtual în limbă" şi funcţiile semnului în act, deci ale mesajului; pe de altă parte, ca o consecinţă a acestei distincţii, va delimita, la nivelul funcţiei de desemnare a realităţii, o funcţie de reprezentare, specifică semnului ca virtualitate în limbă, şi o funcţie de denotare, specifică semnului în act, deci limbii actualizate ca vorbire. Cu alte cuvinte, raportul semn–realitate ar fi activat de două funcţii distincte: o funcţie de reprezentare, prin care limba interiorizează şi denumeşte lumea, în planul virtualităţii, şi o funcţie de denotare, când limba se actualizează în diferite structuri textuale, pe bază cărora se comunică despre lume: aşadar, un semn lingvistic precum „seceră", prin funcţia sa de reprezentare se menţine în planul virtualităţii semantice de tip dicţionar, iar prin funcţia de denotare trimite la „realităţi" precise: în momentul când este actualizat într-un enunţ, poate trimite spre o unealtă agricolă, spre o doctrină politică sau spre astrul nocturn.

Această distincţie ni se pare întru totul justificată; obiecţia noastră vizează strict denumirile pe care le utilizează Coşeriu. În acest sens ducem mai departe o idee a Profesorului Dumitru Irimia, care, în *Introducere în stilistică*, discutând despre delimitarea

BDD-A1233 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:50 UTC)

coşeriană, susţine că denumirile celor două funcţii ar trebui inversate: „Cele două funcţii circumscrise raportului limbă–lume […], de *reprezentare* şi *denotare* (din interpretarea lui E. Coşeriu), impun o interpretare inversată pe fondul unor mutaţii semantice în sfera termenilor *denotare*/*reprezentare*; semnul are o funcţie *denotativă* în interiorul sistemului şi o funcţie de *reprezentare* în actul lingvistic concret” (Irimia 1999: 33).

Deşi nu îşi justifică explicit opţiunea, credem că Dumitru Irimia este călăuzit, în alegerea sa, de valoarea lexico-semantică a celor două noţiuni: în general, „a denota” şi „denotare” se înscriu în sfera abstractului, a generalului şi, de ce nu, a impersonalului, în timp ce „a reprezenta” şi „reprezentare” se înscriu în sfera concretului, a particularului şi, foarte important, a personalului, a asumării limbii de către vorbitori. Pe baza acestei încărcături semantice şi a posibilităţilor combinatorii ale celor două lexeme, *denotare* şi *reprezentare*, Dumitru Irimia vorbeşte despre „gradul de abstractizare (sau de dezindividualizare)” a funcţiei denotative şi de „activarea imaginarului lingvistic prin care omul intră în comunicare autentică cu lumea” prin funcţia de reprezentare (Irimia 1999: 33–34).

Aşadar, dacă Eugeniu Coşeriu vorbeşte despre funcţia referenţială a semnului în act, deci în calitatea sa de semn actualizat de către un vorbitor într-un context interdiscursiv, ar fi trebuit să o denumească funcţie de reprezentare, măcar pentru motivul că *reprezentarea* poate apărea, pe axa sintagmatică, în structuri de tipul „vorbitorul îşi reprezintă semnul lingvistic *pisică*”, sau „semnul lingvistic *pisică* în reprezentarea unui medic veterinar discutând…” etc., în timp ce cuvântul *denotare* nu poate angaja astfel de relaţii sintagmatice (nu putem spune „semnul lingvistic *pisică* în denotarea unui medic veterinar discutând cu un apărător ale drepturilor animalelor”).

Faptul că denumirile alese de Coşeriu nu sunt adecvate realităţilor pe care le desemnează şi necesitatea inversării apar ilustrate cumva indirect de însuşi Coşeriu, în momentul în care situează „mănunchiul de funcţii de evocare”, care circumscriu diversele relaţii pe care le pot angaja semnele, „în jurul *reprezentării*”.

Totuşi, toate aceste funcţiuni de evocare exemplificate de către Coşeriu nu ţin de virtualităţile sistemului lingvistic, ci de semnul în act, de diferitele concretizări ale cuvintelor care, în diverse contexte, angajează diverse relaţii (cu alte texte, cu sisteme de semne, cu imaginarul lingvistic, cu imaginarul colectiv, mitologic etc.). Dacă ar fi fost consecvent propriei delimitări terminologice, ar fi trebuit să situeze toate aceste relaţii în jurul funcţiei de denotare, odată ce ea este responsabilă de semnul în act, de limba actualizată ca vorbire în diverse contexte. Şi totuşi, el le aşază în jurul funcţiei de reprezentare, nu pentru că ele ar ţine de limba ca sistem, ci pentru că „reprezentare” este mai potrivit funcţiei referenţiale a limbii ca discurs.

Despre legitimitatea epistemologică a funcţiei poetice

A doua remarcă de ordin critic ţine de respingerea funcţiei poetice din modelul comunicativ jakobsonian. După ce anulează funcţiile fatică şi metalingvistică, pe care le

BDD-A1233 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:50 UTC)

include, pe bună dreptate în funcţiile conativă respectiv referenţială, Coşeriu neagă tranşant existenţa funcţiei poetice: „Şi cu privire la aşa-zisa funcţiune poetică, am observat că nu există o funcţiune poetică, fiindcă concentrarea în structura mesajului se poate prezenta în poezie, însă nu e ceea ce face ca poezia să fie poezie" (Coşeriu 1994: 148).

În legătură cu acest aspect, se cuvine să remarcăm în primul rând că Jakobson însuşi este conştient că această întoarcere formală a mesajului către el însuşi nu se limitează la spaţiul poeziei; evocarea lui Aristotel de către Coşeriu în legătură cu posibilitatea ca versurile nepoetice să constituie un argument pentru respingerea funcţiei poetice îşi pierde orice forţă demonstrativă în momentul în care descoperim că Jakobson afirmase răspicat că versificaţia, ca spaţiu de emergenţă a funcţiei poetice, deci ca absolutizare a mesajului, nu se reduce în mod arbitrar la domeniul poeziei[1]. Tot în acest sens, obiecţia cum că forma celebră *I like Ike* este un simplu slogan electoral care nu încântă pe nimeni prin ea însăşi (a se înţelege din asta că nu atrage atenţia asupra mesajului în sine) şi că nu are de a face cu domeniul poetic nu îşi atinge ţinta odată ce Jakobson spusese deja aceasta.

Chiar dacă ar fi doar aceste două puncte slabe ale argumentaţiei lui Coşeriu, şi tot ar fi suficient să considerăm abuzivă respingerea funcţiei poetice de către Coşeriu. Totuşi, însuşi textul său ne demonstrează cât de nedrept este cu Jakobson şi faţă de conceptul de funcţie poetică pe care acesta l-a propus.

În momentul în care Coşeriu aduce în discuţie teoria lui Jakobson despre funcţiile limbii cu referire la funcţia poetică, lasă deoparte un element care ni se pare esenţial pentru înţelegerea justă a acestei „ficţiuni teoretice", şi anume modul în care se dezvoltă funcţia poetică în discurs, fie el literar, fie utilitar, adică strict instrumental. Acest element ni se pare a fi „proiectarea principiului echivalenţei de pe axa paradigmatică pe axa sintagmatică". După cum se ştie, Jakobson defineşte funcţia poetică prin aceea că „proiectează principiul echivalenţei de pe axa paradigmatică pe axa sintagmatică". Pentru el, proiecţia respectivă este definitorie pentru funcţia poetică şi, din această perspectivă, versul exemplifică funcţia poetică în măsura în care limba este organizată pe baza unor echivalenţe sonore paradigmatice care sunt proiectate pe axa contiguităţii. În acest sens credem că trebuie înţeleasă observaţia pătrunzătoare a lui Jakobson despre raportul vers–funcţie poetică: „En fait donc, le vers dépasse les limites de la poésie, mais en même temps le vers implique toujours la fonction poétique" (Jakobson 1963: 222).

În contextul demonstraţiei lui Jakobson, ideea că versul implică mereu funcţia poetică înseamnă că naşterea versului ca vers este de fapt o formă particulară de proiectare a principiului echivalenţei de pe axa paradigmatică pe axa sintagmatică. Aşadar, pentru funcţia poetică, definitorie este această proiectare, şi nu forma fono-prozodică sub care apare ea uneori; cu alte cuvinte, versul înseamnă mereu funcţie poetică, însă funcţia poetică nu înseamnă în mod obligatoriu versificarea.

[1] „La question que Hopkins pose ensuite: « Mais tout ce qui est vers est poésie? » peut recevoir une réponse définitive à partir du moment où la fonction poétique cesse d'être arbitrairement confinée au domaine de la poésie" (Jakobson 1963: 221).

BDD-A1233 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:50 UTC)

Ducând aceste idei jakobsoniene până la ultimele consecinţe, am putea considera că proiectarea principiului echivalenţei paradigmatice în sintagmatic cuprinde toate procedeele prin care se stabilesc echivalenţe în dimensiunea liniară a textului. Ceea ce se uită de multe ori este că echivalenţele nu sunt doar de ordin sonor (silabă pentru silabă, accent pentru accent etc.), ci cuprind şi elemente de ordin semantic. Cu alte cuvinte, principiul de echivalenţă este constitutiv în planul mesajului, indiferent de forma sub care acest principiu apare. Aşadar, funcţia poetică este activă atât în structuri prozodice în care se echivalează grupuri sonore, cât şi în structuri prozaice, în care se echivalează nuclee semantice. Să îl citǎm din nou pe Jakobson: „Bref, l'équivalence des sons, projetée sur la séquence comme son principe constitutif, implique inévitablement l'équivalence sémantique et, sur chaque plan du langage chaque constituant d'une telle séquence suggère une des deux expériences corrélatives que Hopkins dépeint joliment comme la comparaison pour l'amour de la ressemblance et la comparaison pour l'amour de la dissemblance" (Jakobson 1963: 235–236).

Din punctul nostru de vedere, şi în continuarea observaţiilor lui Jakobson, se poate considera că funcţia poetică presupune instituirea unor relaţii de solidaritate sau de motivare între diferite elemente ale continuumului verbal care este textul. Într-o structură precum: „Se bate miezul nopţii în clopotul de-aramă/ Şi somnul, vameş vieţii, nu vrea să-mi ieie vamă", echivalente nu sunt doar elementele sonore „aramă/vamă", ci şi elementele lexicale „somn", respectiv „vameş", care se implică şi se motivează reciproc în orizontul construirii semnificaţiei poetice prin instituirea acelei *noi pertinenţe* despre care vorbeşte Paul Ricœur.

Deşi prin aceste consideraţii l-am părăsit din vedere pe Eugeniu Coşeriu, ele nu sunt străine de discuţia noastră despre nedreptatea pe care o săvârşeşte lingvistul român când respinge cu atâta nonşalanţă funcţia poetică *à la* Jakobson. Ideea la care am vrut să ajungem, în urma acestui ocol, este că, deşi Coşeriu refuză să ia în discuţie funcţia poetică, în microanalizele sale face deseori apel la categorii interpretative jakobsoniene, cum se întâmplă atunci când arată cum ritmul evocă, prin el însuşi, anumite realităţi şi, în general, de fiecare dată când demonstrează echivalenţa procedeu lingvistic–valoare semantică (de la poeziile lui Alceu şi ale lui Sappho, până la prozele lui Kafka în care stilul sobru, funcţionăresc ar „evoca" răceala unei lumi unde oamenii se pot transforma în gândaci sau pot fi pedepsiţi pentru acţiuni inocente).

Acest ultim exemplu este instructiv din acest punct de vedere: Coşeriu aminteşte câteva din textele lui Kafka şi arată cum, graţie stilului „foarte sobru, aproape administrativ, de raport", cititorul are impresia (luată în calcul de autor) că lumea textelor lui Kafka este de fapt lumea sa: „Atunci ne cuprinde o bănuială într-adevăr teribilă, şi care este, fără îndoială, toată intenţia autorului: că această lume făcută din bucăţi nu e o lume imaginară, ci e lumea noastră de toate zilele, această lume a oricărui individ anonim, şi că aici ne transformăm în gândaci".

Din punct de vedere metodologic, avem de a face, în cazul unor atari consideraţii, cu un demers interpretativ pe care l-am numi „al corespunderilor", făcând referire la bine-cunoscutul poem baudelairian în care „Parfum, culoare, sunet se cheamă şi-şi răspund". Acest tip de demers interpretativ presupune punerea în legătură a procedeelor textuale cu

BDD-A1233 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:50 UTC)

efectele de sens şi, implicit, cu efectele de lectură (ultimele fiind opţional corelate cu „intenţia autorului"). Reluând consideraţiile lui Coşeriu despre proza lui Kafka, observăm că el porneşte din planul structurii lingvistico-stilistice a textului („stilul foarte sobru, aproape administrativ"), pe care îl pune în legătură cu o viziune/intenţie a textului/autorului („lumea absurdă"), proiectate în planul „efectelor" de lectură („cititorul simte cu îngrijorare că lumea propusă de text ar putea fi lumea lui"). Punctul de plecare al unei atari demonstraţii este postularea unui raport de motivare reciprocă, deci de solidaritate funcţională, între planul expresiei şi planul conţinutului (procedeul articulează viziunea, viziunea justifică procedeul). Că aşa stau lucrurile ne-o dovedeşte şi o observaţie de fineţe a lui Michael Riffaterre. Acesta, discutând despre funcţia stilistică, o aşază în planul motivării semnului lingvistic («La fonction stylistique accroît la motivation du signe ») şi, ce ne interesează în mod special, el observă că această dinamică a motivării este ulterior justificată de către receptor prin invocarea „adecvării formei la conţinut" sau a „exprimării fidele a intenţiilor autorului": „Dans les réponses secondaires du destinataire, la motivation accrue est ensuite rationalisée cette fois comme «l'adéquation de la forme au contenu» ou comme «expression fidèle des intentions de l'auteur»" (Riffaterre 1971: 153).

Raportul de motivare reciprocă pe care îl explicitează cu fineţe Coşeriu în cazul mai multor microanalize şi pe care, am văzut, îl circumscrie intenţiilor autorului, ilustrează implicit tocmai acea proiectare a principiului echivalenţei de pe axa paradigmatică pe axa sintagmatică, prin care elementele lanţului discursiv sunt unite printr-o relaţie de necesitate care exclude arbitrariul sau opţionalul. În cazul particular al textelor kafkiene în înţelegerea lui Coşeriu, acest principiu al echivalenţei înseamnă că stilul sobru este echivalent, adică solidar funcţional cu viziunea absurd-alienantă, şi că orice modificare într-unul dintre cele două planuri determină, în mod automat, o modificare în planul „corespunzător".

Prin această observaţie vrem să arătăm cum Eugeniu Coşeriu, deşi respinge funcţia poetică a lui Jakobson, îi ilustrează principiul de constituire şi de funcţionare (şi anume proiectarea echivalenţelor în sintagmatic) chiar în analizele sale.

În încheierea intervenţiei noastre, ţinem să precizăm că observaţiile critice pe care le-am formulat nu vizează o punere în discuţie a întregii demonstraţii coşeriene din studiul avut în vedere, şi cu atât mai puţin a problemei generale a limbajului poetic în gândirea ilustrului lingvist (motiv pentru care nu am făcut referire la alte texte coşeriene despre acest subiect, în special la „tezele despre limbaj şi poezie"), ci reprezintă o timidă încercare de stabilire a unui „dialog" în jurul a două aspecte precise care ni s-au părut demne de a fi nuanţate într-o direcţie de viziune diferită de cea propusă de Coşeriu.

Pe lângă problema terminologică a funcţiilor de *reprezentare* şi de *denotare* şi pe lângă legitimitatea euristică a funcţiei poetice *à la Jakobson*, ne-ar fi plăcut să ne oprim şi asupra problemei mai generale a textului literar din perspectiva alterităţii comunicative, pentru a ne exprima rezervele în legătură cu ideea că „arta nu se face pentru a comunica, ci numai ca să fie, în sensul în care este artă, se înţelege, pe când limbajul se face pentru a comunica cu cineva, independent dacă apoi comunicăm ceva, sau nu putem comunica

BDD-A1233 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:50 UTC)

nimic, fiindcă ori eu sunt incapabil să spun, ori el e incapabil să mă înţeleagă" (Coşeriu 1994: 162). Având în vedere că acest aspect merită o discuţie mai aprofundată, ne mulţumim doar să facem trimitere la el, în spiritul unei „promisiuni de dialog" cu gândirea lui Coşeriu, rezervându-l unei intervenţii viitoare.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Coşeriu 1994 = Eugen Coşeriu, *Limbajul poetic*, în *Prelegeri şi conferinţe (1992–1993)*, Iaşi [Supliment la „Anuar de lingvistică şi istorie literară", t. XXXIII/1992–1993], p. 145–162.

Irimia 1999 = Dumitru Irimia, *Introducere în stilistică*, Iaşi, Editura Polirom.

Jakobson 1963 = Roman Jakobson, *Essais de linguistique générale*, I. *Les fondations du langage*, traduit de l'anglais et préfacé par Nicolas Ruwet, Paris, Minuit.

Riffaterre 1971 = Michael Riffaterre, *Essais de stylistique structurale*, présentation et traduction par Daniel Delas, Paris, Flammarion.

EUGENIO COSERIU AND THE MATTER OF THE POETIC LANGUAGE

ABSTRACT

This study contains an approach of two points of view proposed by E. Coseriu in his work entitled "The poetic language". The main topic is the terminological legitimation of the conceptual pair denotational function–representational function; secondly, it deals with Coseriu's refusal to accept the poetic function proposed by Roman Jakobson. The remarks and distances of the present study regarding these precise issues do not imply a polemical disproof of Coseriu's ideas, but institute a dialogue – a constructive one, we believe – with his ideation.

Key-words: *representation*, *denotation*, *Jakobson*, *poetic function*, *reading approach*, *expressiveness*.

BDD-A1233 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:50 UTC)